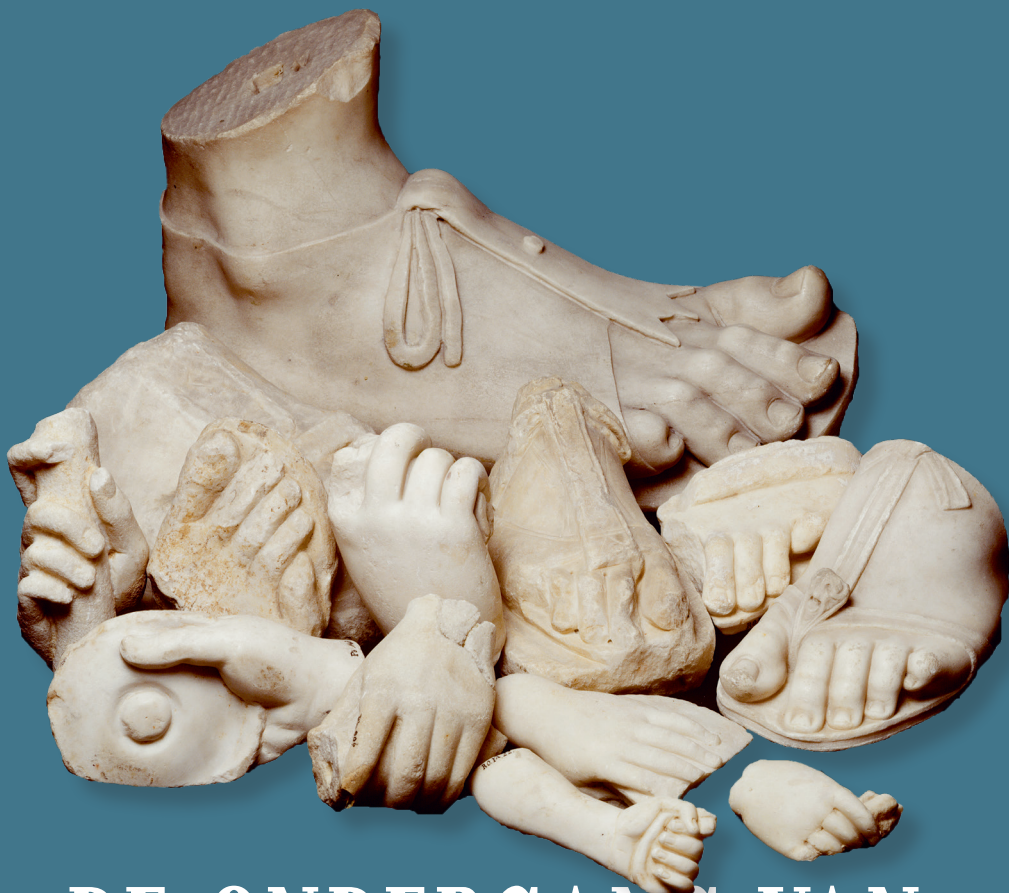

ADRIAN GOLDSWORTHY

DE ONDERGANG VAN
ROME

'Van onschatbare waarde voor iedereen die geïnteresseerd is
in de late geschiedenis van het Romeinse Rijk' – PHILIP MATYSZAK

HET GOUDEN KONINKRIJK

Bezin u op de snelheid waarmee alles wat is en zal zijn, wordt weggevaagd en uit het zicht verdwijnt. Want de werkelijkheid is als een rivier in eeuwige beweging [...] en steeds is naast ons de onmetelijke spanne van het verleden en de gapende kloof van de toekomst, waar alle dingen in verdwijnen. Welk een dwaas is hij dan die te midden van dit alles verwaand is of gekweld of zich beklaagt, alsof zijn zorgen van zo lange duur zouden zijn.

– Keizer Marcus Aurelius¹

Marcus Aurelius stierf in de nacht van 16 op 17 maart 180. De zestiende keizer van Rome zou over een paar weken negenenvijftig zijn geworden en had bijna twee decennia zijn enorme rijk bestuurd. Later waren er geruchten van een opzette – die waren er bijna altijd als een keizer stierf – van artsen die zijn dood bewerkstelligden om zijn zoon en opvolger Commodus te behagen. Dat is zeer onwaarschijnlijk, en eigenlijk was het in veel opzichten verrassend dat hij zo lang had geleefd. Hij, geen echt sterke man, had veel van zichzelf gevraagd tijdens een regeerperiode die door oorlogen en pest werd geteisterd. Toch zagen latere generaties hem als de ideale keizer, en senator Dio beschreef in de eeuw daarop zijn regeerperiode als een ‘gouden koninkrijk’. Marcus’ opmerkelijke *Overpeinzingen* – de dagboekachtige verzameling van zijn filosofische ideeën die nooit voor publicatie bedoeld was – tonen een man met veel plichtsbesef en een oprecht verlangen goed te regeren. Dat was geen verlangen om naam te maken – ‘Het is het lot van de koning goed te doen en een slechte naam te heb-

ben' – maar omdat het zo hoorde en het het beste voor iedereen was. De overledene had lak aan reputatie en hij was net als alles en iedereen voorbestemd te sterven – '... in een mum ben je niets en niemand, net als Hadrianus en Augustus'. De dood en de noodzaak die zonder morren te aanvaarden komen voortdurend aan de orde, wat erop wijst dat hij zichzelf nooit echt kon overtuigen. Uit zijn privébrieven spreekt zijn diepe emotie over het verlies van vrienden en familie. Maar verandering was inherent aan de wereld en zelfs de historici die ontkennen dat het Romeinse rijk ooit in verval raakte of ten onder ging, beschrijven de transformatie ervan. Alvorens dit proces te bekijken moeten we de wereld van Marcus Aurelius onderzoeken.²

Ontwikkelde mensen zoals Marcus wisten dat de aarde rond was. Griekse filosofen hadden dit het eerst beseft, maar al eeuwen spraken ook de Romeinen van de aardbol. Er werd af en toe wel op het tegendeel gezinspeeld, maar het was onder filosofen gemeengoed te zeggen dat de sterren en planeten om de aarde draaiden in plaats van om de zon. In vele culturen van de antieke wereld was de kennis van de nachthemel groot, deels omdat men een diepgeworteld geloof in de astrologie had. Van keizer Hadrianus zei men dat hij zelfs de kleinste gebeurtenissen tot in detail kon voorspellen, waaronder de dag en het uur van zijn eigen dood. De wereld was rond, maar er waren maar drie continenten bekend – Europa, Azië en Afrika – en men had geen duidelijke voorstelling van de omvang van de laatste twee. Om de landmassa's heen lag de grote oceaan, die aan zijn rand slechts door een paar eilanden zoals Brittannië werd onderbroken. In het centrum van de continenten lag de Middellandse Zee. Die was het hart van de wereld en van het Romeinse rijk.³

In de tijd van Marcus strekte het rijk zich uit van de Atlantische kust tot de Rijn en de Donau, en van de lijn van de rivieren de Forth en de Clyde in Noord-Brittannië tot de Eufraat in Syrië. Dat was een enorm gebied – wat inwoners betreft het allergrootste deel van de toen bekende wereld. Het was des te groter in een tijd waarin het vervoer nooit sneller was dan een schip ter zee kon zeilen of een paard te land kon galopperen. Het was zo'n 4800 kilometer van de meest oostelijke rand van het rijk naar het meest noordelijke puntje ervan, en toch weten we dat mensen zulke tochten maakten. In 1878 werd een grafsteen gevonden bij de plek van het Romeinse fort Arbeia in South Shields dat op de monding van de Tyne uitkeek. De steen gedenkt Regina – koningin –, de driedertigjarige 'vrijgemaakte vrouw en echtgenote' van 'Barates van het Palmyra-volk'. Palmyra was een welvarende oasestad in Syrië en naar alle waarschijnlijkheid was Barates een koopman en te oordelen naar de grootte en kwaliteit van dit monument een geslaagd iemand. Zijn vrouw was meer van de streek, een Britse van de stam van de Catuvellauni die ten noorden van de Theems

leefden. Oorspronkelijk was zij zijn slaaf geweest, maar hij had haar haar vrijheid geschonken en was toen met haar getrouwd, wat destijds geregeld voorkwam. Op de grafsteen is ze zittend afgebeeld, gekleed in het mooie gewaad van een Romeinse dame, met een armband om haar pols en een halsband om haar nek, haar haar opgestoken in een van de sierlijke, door de mode gedicteerde stijlen. Van de kant van de echtgenoot moet er wel sprake van echte genegenheid zijn geweest. De inscriptie is grotendeels in het Latijn, maar de laatste regel is in het schrift van zijn moedertaal en luidt eenvoudig 'Regina, de vrijgemaakte vrouw van Barates, ach.'⁴

Barates noch Regina was Romeins burger, maar hun huwelijk en aanwezigheid in Noord-Brittannië waren toe te schrijven aan het rijk. Zo ook het feit dat het grafmonument in Romeinse stijl en grotendeels in het Latijn was. De wereld waarin zij leefden was Romeins, hoewel nooit helemaal. Beiden vereenzelvigden zich trots met volken die ooit onafhankelijk waren geweest. Barates sprak zijn eigen Semitische taal en Regina zal wel de Keltische taal van haar volk hebben gesproken. Het Latijn was alleen gangbaar in de westelijke provincies en het Grieks bleef het belangrijkste communicatiemiddel in het oosten. Overal in het rijk bleef men plaatselijk verschillende talen en dialecten spreken. Er waren ook andere verschillen, in godsdienst, gewoonten en cultuur, en toch was het opvallende aan het rijk het aantal overeenkomsten tussen provincies. De grote openbare gebouwen – basilica's, tempels, theaters, circussen, amfiteaters en aquaducten – zagen er in Afrika bijna net zo uit als in Gallië, Spanje en Syrië.

Toch ging het om meer dan alleen architectuur en techniek. Men kleepte zich op gelijke en dan vooral Romeinse wijze, en bepaalde modes waren wijdverbreid. Hadrianus was de eerste keizer die zijn baard liet staan, als uiting van zijn enthousiasme over deze Griekse gewoonte, hoewel anderen zeiden dat hij alleen de puistjes op zijn kin wilde verbergen. Veel mannen volgden zijn voorbeeld. Evenzo aapten vrouwen de kapsels na van de vrouwen en dochters van de keizers, zoals ze die in alle provincies op portretten zagen. Je kunt haast identieke kapsels zien op beelden uit het Rijnland en op portretten uit Egypte. Die laatste stonden dan op doodskisten met daarin lichamen die volgens de oude streekgewoonte waren gemummificeerd. Als men Romeins werd, liet men zelden of nooit de lokale tradities compleet varen.⁵

Het Romeinse rijk kwam via verovering tot stand, wat vaak een uiterst bloedige aangelegenheid was. Julius Caesar zou een miljoen mensen hebben gedood toen hij in 58-50 v.Chr. Gallië veroverde, en nog veel meer mensen als slaaf hebben verkocht. Dat was uitzonderlijk en de aantallen zijn wellicht overdreven, maar de Romeinen waren meedogenloos in hun zucht naar de over-

Het Romeinse rijk aan het eind van de tweede eeuw n.Chr.

winning en voor de overwonnenen waren de gevolgen verschrikkelijk. De Romeinse historicus Tacitus liet een stamleider verklaren dat de Romeinen 'er een woestijn van maken en dat vrede noemen'. Heel weinig provincies kwamen zonder vechten tot stand en Caesar vond het zelf heel gewoon dat de Galliërs voor hun vrijheid vochten, ook al was het zijn volste recht hen in het belang van Rome daarvan te beroven. Maar net als elders waren in Gallië altijd wel groepen en leiders die de legioenen met open armen ontvingen, omdat ze bescherming tegen vijandige burens wilden of hoopten hun rivalen af te troeven. De stam van de Iceni onder de beroemde koningin Boudicca had de Romeinse indringers in het jaar 43 met open armen ontvangen en kwam pas in 60 in opstand, toen de koninklijke familie werd mishandeld. De legioenen waren bij het onderdrukken van een opstand even efficiënt en wreed als bij het voeren van een gewone oorlog, en de opstand van de Iceni liep voor hen op een verschrikkelijke nederlaag uit.⁶

Opstanden vonden vaak ongeveer een generatie na de verovering plaats, maar waren daarna in de meeste gebieden uiterst zeldzaam. In de tweede eeuw is bij de overgrote meerderheid van de bevolking in de provincies nauwelijks enig onafhankelijkheidsstreven te bespeuren. Dat kwam voor een deel door de afschrikwekkende macht van de legioenen, maar het leger zou niet groot genoeg zijn geweest om de bevolking er met geweld onder te houden, en de meeste regio's kregen nooit een soldaat te zien, laat staan een geregelde troepenmacht. Belangrijker is dat er genoeg mensen waren die het zo goed hadden onder het Romeinse gezag dat ze het niet kwijt wilden. De Romeinen wilden geen woestijn bezetten, maar wilden provincies die vreedzaam en rijk waren. In bepaalde periodes vestigden Romeinse en Italiaanse kolonisten zich op vrij grote schaal in bezet gebied, maar ze vormden altijd een minderheid ten opzichte van de inheemse bevolking. Zonder de inspanningen van de oorspronkelijke bewoners zouden de provincies nooit rustig zijn geweest en zouden ze nooit de opgelegde belastingen hebben betaald.

Wie het meest profiteerden, waren de lokale aristocraten, van wie velen hun land, status en rijkdom behielden. Lokale gemeenschappen moesten meestal hun eigen zaken regelen, omdat de centrale overheid de wil noch de mogelijkheid had tussenbeide te komen. Men legde wel bepaalde wetten op, vooral betreffende gebeurtenissen waar Romeinse burgers bij betrokken waren of die de relaties met andere gemeenschappen regelden. Meestal waren de gemeenschappen steden die het omringende land bestuurden. Vele dateerden van vóór de Romeinse bezetting, maar waren ze er niet, dan werden ze meestal gesticht. De stadscultuur was inherent aan het rijk en men moedigde lokale aristocraten aan magistraat en raadslid te worden. Dat gaf hun prestige, gezag

en soms de kans op een nog grotere carrière in het keizerlijke bestuur. Velen kregen het Romeins staatsburgerschap, maar Rome was daar altijd gul mee geweest en ook vele minder bemiddelde mensen uit de provincies kregen het. In het midden van de eerste eeuw was de apostel Paulus, een Jood uit de stad Tarsus in Klein-Azië, een staatsburger, hoewel er geen bewijs is dat hij Latijn sprak. Zijn familie kon hem een goede opleiding geven, maar schijnt niet meer dan redelijk rijk te zijn geweest. Op grotere schaal konden hele steden officieel een Romeinse stad of kolonie worden met een bestuursstructuur zoals die van Rome.

De meeste provincies waren kunstmatige constructies, waarbij men van de verschillende stammen, volken en steden een eenheid maakte die voor de komst van de Romeinen geen echte betekenis zou hebben gehad. Stammen en steden riepen nog steeds echte emoties op. Paulus verkondigde trots dat hij zowel een burger was van Tarsus, 'niet zomaar een stadje', als mede een Romein. In de tweede eeuw waren de meeste steden welvarend en ze probeerden elkaar qua pracht en prestige af te troeven. Grote openbare gebouwen moesten het belang van een stad symboliseren. Slechts een fractie is over van wat eens bestond, maar zulke monumenten behoren tegenwoordig vaak tot de meest spectaculaire herinneringen aan de Romeinse tijd. Men verwachtte dat de magistraten die zulke projecten aanstuurden, daarin veel eigen geld staken, waarvan dan met grote inscripties op de gebouwen melding werd gemaakt. Soms liepen de ambitieuze plannen uit de hand. In het begin van de tweede eeuw moest Plinius de Jongere Bithynië en Pontus, tegenwoordig Noord-Turkije, gaan besturen. Hij ontdekte dat Nicomedia meer dan drie miljoen sestertie had uitgegeven aan een aquaduct dat nooit was afgemaakt. Het naburige Nicea had tien miljoen uitgegeven aan een theater dat al op instorten stond. Dat waren enorme bedragen – een legioensoldaat kreeg maar 1200 sestertie per jaar – en ze zijn een indicatie van het vele geld dat in de verbetering van de steden werd gestoken. De meeste projecten hadden meer succes. Er waren altijd wel lokale verschillen, maar het is opvallend hoe eenvormig het stedelijk leven in het hele rijk was.⁷

Hoe verschrikkelijk de aanvankelijke verovering door Rome ook was, als daardoor een woestenij ontstond, was dit nooit voorgoed. De befaamde *pax Romana* oftewel Romeinse vrede was een realiteit, en we moeten niet vergeten hoe zeldzaam duurzame vrede in de antieke wereld was. Voor de komst van de Romeinen waren oorlog en plundering overal aan de orde van de dag, en in sommige regio's was het endemisch. Stammen, volken, steden, koninkrijken of leiders bestreden elkaar veelvuldig en gingen in veel gevallen kapot aan intern geweld en burgeroorlog. Dat gold voor de zogeheten barbaarse stammen

evenzeer als voor de Griekse wereld. Het democratische Athene had zich in zijn buitenlandse politiek uitermate agressief betoond. De Romeinen maakten hieraan een eind. Rome was de meest succesvolle imperialist van de antieke wereld, maar was zeker niet de enige expansionistische staat. We moeten de overwonnen volken, zelf ook behoorlijk agressief, niet als louter slachtoffer van Rome zien. De Romeinen hadden een uniek talent om anderen in hun rijk op te nemen, en ze wisten de provincies ervan te overtuigen dat blijvende loyaliteit aan Rome beter was dan het alternatief van verzet. Dit element van overeenstemming was uiteindelijk de motor die het rijk deed draaien. In 180 kon niemand zich echt een wereld zonder Rome voorstellen, laat staan herinneren.

De provincies waren niet geheel vrij van geweld. Banditisme was in bepaalde periodes in bepaalde gebieden een ernstig probleem, en er kan soms een sociaal of politiek element in hebben gezeten. Piraten en bandieten duiken regelmatig op in Griekse en Romeinse fictie en appelleren kennelijk aan de fantasie, wat niet hoeft te betekenen dat ze ook echt een alledaags verschijnsel waren. Er is echter in een reeks bronnen veelvuldig sprake van een ander soort georganiseerd of incidenteel geweld – van landheren tegen pachters of van welke groep dan ook tegen de kwetsbaren. We moeten een beetje voorzichtig zijn omdat misdrijven – vooral geweldsmisdrijven – in de tegenwoordige media buitensporig veel aandacht krijgen, heel eenvoudig omdat niemand wil berichten of horen over tijden dat er niets gebeurde. Behalve op lokaal niveau was er geen georganiseerde politiemacht, en het rijk was zeker niet misdaad-vrij, maar dat heeft voor elke andere grote staat gegolden. Grote opstanden waren zeer zeldzaam. Judea kwam in opstand onder Nero (66-73) en nogmaals onder Hadrianus (132-135), terwijl de Joodse bevolking in Egypte, op Cyprus en in een paar andere provincies tegen Trajanus (115-117) in het geweer kwam. In alle gevallen was de strijd hard en kostte hij veel levens, maar uiteindelijk onderdrukten de Romeinen wreed de opstand.⁸

De Joden hadden een ongewoon sterk nationaal bewustzijn, dat werd versterkt door religie en tradities van verzet tegen indringers. Er waren Joodse gemeenschappen verspreid over de steden van het rijk, maar ook vele daarbuiten, in het grote koninkrijk Parthië. De Parthen waren de enige onafhankelijke macht van betekenis aan de rand van het rijk en beheersten een gebied ongeveer zo groot als het huidige Irak en Iran. De Romeinen behandelden hen met een mate van respect die uniek was in hun omgang met andere volken, maar nooit als gelijken. In de juiste omstandigheden waren de Parthische cavalerielegers geweldig en ze hadden in het verleden de Romeinse legers een aantal nederlagen toegebracht, hoewel de conflicten altijd eindigden met een verdrag ten gunste van Rome. Toch moet men hun macht niet overdrijven; ze werd

door Rome ingeperkt. Trajanus was een grote invasie begonnen en had de Parthische hoofdstad Ctesiphon geplunderd. Het zag er nooit naar uit dat een Parthisch leger Rome zelf zou bedreigen. Tussen Parthië en Rome lag het koninkrijk Armenië, dat zich aan een onzekere vorm van onafhankelijkheid vastklampte. Cultureel had het meer gemeen met de Parthen, wier koninklijke familie veelvuldig op de Armeense troon zat. De Romeinen stonden er echter op dat alleen zij een nieuwe koning konden legitimeren.

Trajanus probeerde een groot deel van Parthië te annexeren, maar werd gehinderd door een reeks opstanden in de pas veroverde gebieden en door zijn slechte gezondheid. Zijn opvolger Hadrianus trok zich uit de nieuwe provincies terug en Parthië kwam langzamerhand weer op zijn oude sterkte. Elders langs de grenzen stond Rome tegenover veel kleinere gemeenschappen, voor het grootste deel volksstammen die politiek en anderszins met elkaar overhoop lagen. Af en toe wist een charismatische leider de diverse stammen voor een tijdje te verenigen, maar zijn macht ging zelden op een opvolger over. Het leeuwendeel van het Romeinse leger lag aan of vlak bij de grenzen om mogelijke gevaren het hoofd te bieden. Dat wijst erop dat men ernstige opstanden in de eigen provincies onwaarschijnlijk achtte. In een geschrift uit de tweede eeuw vergeleek de Griekse redenaar Aelius Aristides de Romeinse soldaten met de muur die een stad beschermt.⁹

DE 'EERZAMEN' – DE REGEERDERS VAN HET RIJK

De negenhonderdjarige verjaardag van de stichting van Rome werd in 148 officieel gevierd, toen Marcus Aurelius nog jong was. (We kunnen onmogelijk weten of Romulus echt heeft bestaan en werkelijk in 753 v.Chr. de stad stichtte, maar de traditionele datum was waarschijnlijk wel ongeveer juist.) Koningen regeerden Rome tot 509 v.Chr. toen de laatste van hen werd verdreven en de republiek ontstond. In dit systeem werd de staat in zowel oorlogs- als vreedstijd door gekozen magistraten geleid. Zij kregen daarbij advies van de senaat, een raad met daarin alle voormalige magistraten. Het systeem zou moeten verhinderen dat één individu of groep de oppermacht zou krijgen. Lange tijd werkte het goed en gaf het Rome een interne stabiliteit waar Griekse commentatoren, wier eigen gemeenschappen door revolutie en interne strijd werden geplaagd, jaloers op waren. De Romeinse republiek breidde zich uit en kreeg in de derde eeuw v.Chr. het Italiaanse schiereiland onder haar gezag, en beheerste in het midden van de volgende eeuw het Middellandse Zeegebied. Toch werd de Romeinse politiek gestaag gewelddadig. In 88 v.Chr. trok een Romeins leger tegen

Rome zelf op, het begin van een reeks burgeroorlogen die de republiek verscheurden. Ten slotte versloeg in 31 v.Chr. Julius Caesars adoptiefzoon Octavianus zijn laatste rivaal Marcus Antonius. Rome werd weer een monarchie, hoewel Octavianus angstvallig het woord koning meed – Caesar was vermoord omdat hij naar deze titel zou hebben gesnakt.

Octavianus zei dat hij ‘de republiek had hersteld’, maar tijdens zijn lange bewind schiep hij een systeem dat het machtsevenwicht binnen de staat grondig wijzigde. Hij en zijn opvolgers kregen de titel *imperator*. In het Latijn betekende het woord generaal, en zegevierende bevelhebbers werden van oudsher door hun legers als *imperator* begroet. Het had nu een nieuwe betekenis omdat Octavianus het leger controleerde. Soldaten zwoeren hem trouw, en niet hun bevelhebbers, en werden door hém betaald en beloond, bijvoorbeeld met een stuk land of geld bij ontslag uit militaire dienst. Hij had ook permanent het gezag over de meeste provincies, zag toe op de staatsfinanciën, controleerde de benoemingen op de meeste hoge posten en kon wetten maken. De positie van de keizer lag niet vast en elke bevoegdheid werd Octavianus persoonlijk toegekend. Officieel was hij de *princeps*, de eerste magistraat en hoogste staatsdienaar. Later kreeg hij ook de titel *augustus*, wat de herinneringen kon doen vervagen aan de bloeddorstige revolutionair die zich naar de top had geknokt. Deze titel en de familienaam Caesar raakten vereenzelvigd met de oppermacht en werden door latere keizers, die geen familie waren, overgenomen. Het principaat, zoals moderne historici het noemen, was een versluierde monarchie, maar weinig mensen werden erdoor misleid. In het Griekstalige oosten heette de *augustus* vanaf het begin *basileus* oftewel koning. De macht van de keizer berustte uiteindelijk bij het leger. Toen een om zijn redenaarstalent bekende senator door Hadrianus werd bekritiseerd vanwege het bezigen van een bepaald woord, kroop hij tot grote verrassing van zijn vrienden in zijn schulp. Later las hij hen hierover vrolijk de les en zei dat hij toch wel moest ‘erkennen dat iemand met dertig legioenen onder zijn gezag de knapste is’.¹⁰

In de praktijk was de keizer veel meer dan de eerste onder zijns gelijken, maar de goede keizers liepen niet met hun macht te koop en behandelden hun onderdanen, en vooral de aristocratie in de senaat, met respect. De senaat bestond uit ongeveer zeshonderd leden, maar de toelating ertoe gaf een paar volgende generaties de status van senator, zodat de klasse als geheel wat groter was. Een senator moest een vrijgeborene zijn en bezittingen ter waarde van een miljoen sestertie hebben. De meeste senatoren bezaten veel meer en het grootste deel van hun bezit was grondbezit, soms verspreid over het hele rijk, hoewel iedereen ook wat land in Italië moest hebben.

De oude gevestigde families die de republiek hadden beheerst, waren gro-

tendeels uitgestorven als gevolg van de burgeroorlogen in de eerste eeuw v.Chr. of de zuiveringen van bangelijke keizers. Het natuurlijk verloop droeg er ook toe bij, want het geboortecijfer onder de aristocratie was laag, terwijl de kindersterfte vreselijk hoog was. Marcus Aurelius en zijn vrouw Faustina waren met hun veertien kinderen een geval apart, maar slechts zes ervan bereikten de volwassen leeftijd. Sommige geslachten overleefden via adoptie en andere deelden via een huwelijk van hun dochter hun rijkdom en erfgoed met een andere familie, maar veel geslachten stierven helemaal uit. De patriciërs, Romes oudste aristocratie, raakten tijdens het bewind van Augustus en zijn familie zo goed als uitgestorven. Latere keizers gaven andere senatoren als eerbetoon de status van patriciër. Caesar en Augustus hadden beiden veel Italianen in de senaat gebracht. Claudius deed daar een groot aantal mannen uit Gallië bij en in de loop der tijd waren er senatoren uit praktisch iedere provincie. Ze waren allen Romeins staatsburger, sommigen afstammeling van Romeinse of Italiaanse kolonisten, maar anderen kwamen uit de provinciale aristocratie, mannen dus wier voorouders wellicht tegen Rome hadden gevochten. Mettertijd gold dit ook voor de keizers. Trajanus en Hadrianus kwamen uit Spanje, evenals de familie van Marcus Aurelius, terwijl Antonius Pius uit Gallië kwam.

De senaat genoot nog steeds het gezag van weleer, maar weinig leden konden zich erop beroepen onder hun voorouders meerdere generaties senatoren te hebben. Met het einde van de republiek was het ook afgelopen met de vrije verkiezingen, maar de magistraatsambten stonden nog steeds in hoog aanzien. Daar kwamen nu nieuwe banen in de rijksdienst bij. De meeste mannen hadden een carrière die hun zowel traditionele als rijksambten, en een combinatie van civiele en militaire verantwoordelijkheden opleverde. De twee consuls die elk jaar werden gekozen, waren de hoogste magistraten van de republiek geweest. Het consulschap was nog steeds een grote eer, maar nu trad elk paar na drie maanden af en werd het vervangen, zodat er gewoonlijk acht consuls per jaar waren, die allen door de keizer werden gekozen. Je genoot meer aanzien als je de eerste drie maanden van het jaar consul was, het was nog mooier als je het ambt twee of zelfs drie keer bekleedde en het mooiste was consul te zijn met de keizer als collega. Een aantal provincies werd bestuurd door proconsuls uit de senaat, wier benoeming nog steeds aan de senaat was voorbehouden, hoewel het onwaarschijnlijk was dat de succesvolle kandidaat niet ook de zegen van de keizer had. Provincies met grote militaire garnizoenen stonden onder het gezag van vertegenwoordigers van de keizer, de zogenaamde legaten. Dat waren zorgvuldig geselecteerde senatoren en deze post was meestal de kroon op hun carrière.

Na de senatoren kwamen de ruiters of 'ridders' – de benaming ging terug op

de tijd dat mannen die zo rijk waren dat ze zich een paard konden veroorloven als cavalerie in Romes militieleger dienden. De ridders moesten ook vrijgeboren zijn en hun bezit moest minstens 400.000 sestertie waard zijn. Maar ook in dit geval bezaten velen veel meer. Er waren veel meer ridders dan senatoren. In het begin van de eerste eeuw schreef de Griekse geograaf Strabo dat de volkstelling alleen al in de Spaanse stad Gades (het huidige Cadiz) 500 ridders opleverde. Dat was uitzonderlijk, zelfs in Italië kon alleen de stad Patavium (Padua) prat gaan op evenveel ridders, hoewel die misschien maar 1% van de bevolking vormden. Er waren wellicht 10.000 ridders in het hele rijk, misschien zelfs veel meer. Tijdens de republiek waren er niet veel officiële functies voor hen weggelegd, maar Augustus bracht daar verandering in en schiep een breed scala aan administratieve en militaire banen voor hen. Ridders bestuurden kleinere provincies, zoals Egypte, de enige provincie waar zij ook het bevel over de legioenen hadden. Bij elkaar waren er ongeveer zeshonderd ridderfuncties, het gros daarvan in het leger, tegenover iets meer dan honderd senatorenbanen.¹¹

Ridders waren belangrijke mannen en sommige hadden een zeer verantwoordelijke en invloedrijke functie, maar ze vormden geen samenhangende groep met gemeenschappelijke belangen. Een senator kende meestal elke andere senator, al was het maar van horen zeggen en via familie, en soms kon je van een gemeenschappelijk standpunt der senatoren spreken, maar bij de ridders lag dat anders. Een nog grotere en minder hechte groep werd gevormd door de curiale klasse, de lokale aristocraten die magistratuursambten bekleedden en de steden verspreid over het rijk bestuurden. Hun rijkdom en aanzien hingen af van het belang en de omvang van hun thuisbasis, maar we weten dat iemand in Comum in Noord-Italië bezit ter waarde van 100.000 sestertie moest hebben om voor een functie in aanmerking te komen – een kwart van hetgeen een ridder en een tiende van hetgeen een senator moest bezitten. Ongetwijfeld bezat ook nu weer menigeen meer, en ook ridders lijken in het bestuur van hun stad te hebben gezeten.¹²

De rijken hadden mooie huizen in de stad – de opgravingen in Pompeii en Herculaneum geven enig idee van hun grootte en luxe, hoewel we moeten beseffen dat geen van beide steden echt rijk of belangrijk was. De rijkdom van de elite kwam echter het duidelijkst tot uitdrukking in de prachtige villa's op hun land. Landbezit was de enige echt solide bron van rijkdom en landbouw voor de markt bood ook een van de beste en meest zekere kansen op winst uit een investering. Verder was een villa op het land de perfecte omgeving voor de vrije tijd: rust en stilte na het drukke leven in de stad en de mogelijkheid om te jagen. Trajanus, Hadrianus en Marcus Aurelius waren evenals veel senatoren fervente jagers. Hadrianus raakte minstens één keer zwaargewond en liet een monu-

ment voor een van zijn lievelingspaarden oprichten nadat het door een beer was omgebracht. Er waren ook rustiger, meer intellectueel gerichte bezigheden.

De elite van Rome was hoogontwikkeld en velen hielden zich met literatuur en filosofie bezig. Alle senatoren waren op zijn minst tweetalig, want Grieks was voor een ontwikkeld iemand even belangrijk als Latijn was voor officiële zaken. Marcus schreef zijn *Overpeinzingen* in het Grieks, een geschiktere taal voor de abstracte ideeën uit de filosofie. Redenaarstalent was erg belangrijk voor een carrière in het openbare leven, ook al waren de meeste redes officiële en voorspelbare lofredes op de keizers. Men lette sterk op de zuivere taal, stijl en toon, en vaak waren die belangrijker dan de inhoud. De literatuur wilde nogal eens op het verre verleden terugkijken en de zorgen van de eigentijdse politiek mijden. De tweede sofistieke beweging – de eerste had gebloeid toen het democratische Athene in de vijfde eeuw v.Chr. op het hoogtepunt van zijn macht was – was helemaal vol van het onafhankelijke verleden van de Griekse steden. Het rijk werd het grootse culminatiepunt van dit glorieuze verleden. Een groot deel van de literaire productie uit deze periode heeft de moderne lezer niet veel te bieden. Het belangrijkste wat erover kan worden opgemerkt is de mate van kennis om aan deze beweging te kunnen meedoen. Alleen de heel rijken hadden de tijd en konden de nodige kennis vergaren om echt cultuurdragers te worden. Hun intellectuele bagage bevestigde hun status boven aan de sociale ladder.¹³

De keizer had de rijkere klassen nodig om het rijk draaiende te houden. De senatoren vormden vooral de klasse waarbinnen hij verkeerde en hun houding jegens hem bepaalde al gauw hoe men hem in latere geschiedenissen zou afschilderen. De literatuur was er voornamelijk een door en voor de aristocratie. Het was belangrijk hen met respect te behandelen en keizers die dit niet deden, werden na hun dood belasterd. Hadrianus was een intelligent en bekwaam iemand, maar liep nogal met zijn talenten te koop en vond het prachtig anderen zijn superioriteit te tonen. Daardoor was hij impopulair, hoewel zijn regeerperiode uiterst succesvol was, en pas na veel tegenspartelen was de senaat bereid hem na zijn dood te vergoddelijken. Maar alles bij elkaar had Rome in de tweede eeuw een reeks goede keizers gehad, talentvolle mannen die hun werk serieus namen en besluiten in het algemeen belang namen. De rijken waren zeker tevreden. Van oudsher behoorde de Romeinse wetgeving de rijken en de aristocraten voor de zware straffen die de sociaal zwakkeren kregen opgelegd. Dat ging zo door tijdens het principaat en langzamerhand kwamen er voor de wet twee aparte groepen, de ‘eerzamen’ (*honestiores*) en de ‘nederigen’ (*humiliores*).¹⁴

‘Het is uitmuntend. Hij weegt zijn bronnen, schrijft met flair en een vleugje humor en heeft oog voor de smakelijke details, zoals een in Oxford gepromoveerde verteller die naar Wales verhuisde, betaamt.’

– *Nederlands Dagblad over Philippus en Alexander*

Lange tijd was het Romeinse Rijk oppermachtig. Geen andere staat heeft ooit over alle landen rond de Middellandse Zee geheerst. De Romeinen waren niet alleen een politieke en militaire grootmacht, ze waren bovendien hun tijd ver vooruit op het gebied van wetgeving, literatuur, infrastructuur en architectuur.

In de vierde eeuw na Christus werd het machtige rijk gesplitst in een westelijk en een oostelijk deel. Niet lang daarna kwam het West-Romeinse Rijk ten val. In *De ondergang van Rome* beschrijft Adrian Goldsworthy, een van 's werelds beste historici op het gebied van de klassieke oudheid, deze dramatische geschiedenis.

Uitgeverij Omniboek

www.omniboek.nl

ISBN 9789401918671 NUR 683

9 789401 918671